

Etické problémy při sdělování výsledků psychologického vyšetření dětí a dospívajících

Ethical issues of reporting psychological assessment results of children and adolescents

Kateřina Kušnieriková* / Mojmir Svoboda

Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno

Korespondenční autor: Kateřina Kušnieriková, Psychologický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, e-mail: k.kusnierikova@gmail.com

Abstrakt

Etické otázky psychologické diagnostiky jsou bezesporu velmi závažným a aktuálním tématem. Sdělení se zaměřuje na problematiku etiky sdělování výsledků psychologického vyšetření dětí a dospívajících. Výzkum (byl) je orientován jednak na výskyt etických dilemat, jednak na preferované způsoby řešení daných etických dilemat. Výzkum proběhl v letech 2009 – 2010 formou dotazníkového šetření mezi psychology z celé ČR, kteří provádějí psychologickou diagnostiku dětí a dospívajících. Nejčastějším etickým problémem sdělování výsledků vyšetření je sdělování negativních závěrů vyšetření.

Klíčová slova:

psychodiagnostika, etika, psychologické vyšetření, výsledek vyšetření, sdělení výsledku

Abstract

Ethical issues of psychodiagnostics are without question very substantial and topical issue. This article deals with ethical issues of communicating psychological assessment results of children and adolescents. The aim of this research was to describe the incidence of the ethical dilemmas and processes of solution of the ethical dilemmas preferred by respondents. The research was realized in 2009 – 2010 as a survey among psychologists from the Czech Republic, who practise psychodiagnostics of children and adolescents. The most frequent ethical issue of reporting psychological assessment results is reporting negative results of assessment.

Key words:

psychodiagnostics, ethics, psychological assessment, assessment result, assessment report

Etické problémy při sdělování výsledků psychologického vyšetření dětí a dospívajících

Etika se určitým způsobem dotýká všech oblastí psychologie, psychologickou diagnostiku nevyjímaje. Během své praxe se snad každý psycholog setká s eticky akcentovanou situací. V oblasti psychodiagnostiky však čeští psychologové pociťují největší deficit etických norem (Svoboda & Klimusová, 2011). Psychodiagnostická činnost, zejména u dětské klientely a dospívajících, je vzhledem ke svým důsledkům z etického hlediska velice závažná. Výsledky psychologického vyšetření mohou mít určující vliv na další život jedince a mohou být základem pro zásahy do jeho života (Šnýdrová, 2008). Oblast psychodiagnostiky dětí a dospívajících je navíc specifická tím, že psycholog sděluje výsledek vyšetření nejen samotnému (dětskému) klientovi, ale také jeho rodičům, učitelům případně dalším osobám či institucím, což na něj klade mnoho nároků (Koluchová, 1991; Vácha, Königová, & Mauer, 2012).

Tato práce navazuje na výzkum Svobody, Klimusové a Petříkové realizovaný v letech 2004 – 2006 (Svoboda, Klimusová, & Petříková, 2006). Ten se zabýval etikou psychodiagnostiky obecně a byl prvním výzkumem tohoto zaměření a rozsahu u nás. Výzkum identifikoval etické problémy v různých oblastech psychologické diagnostiky, tyto problémy kategorizoval a předložil veřejné diskusi. Z množství etických otázek, které vzešly z předchozího výzkumu, jsme se nyní zaměřili na etiku sdělování výsledků psychologického vyšetření dětí a dospívajících. Naším cílem bylo provést hlubší sondu do této problematiky a prohloubit tím naše povědomí o etických dilematech, se kterými se psychologové u nás setkávají. Snažili jsme se zjistit četnost výskytu souvisejících etických dilemat a zmapovat preferované způsoby, jakými psychologové tato dilemata řeší.

Realizace výzkumu

Sběr dat byl proveden pomocí inventáře sestaveného pro účely našeho výzkumu. Inventář byl anonymní, v jeho první části jsme však zjišťovali základní informace o respondentech (věk, délka a oblast praxe, apod.). Ve druhé části byl uveden stručný popis třinácti eticky akcentovaných situací souvisejících se sdělováním výsledků psychologického vyšetření (např. *Je pro mě těžké přizpůsobit svůj jazyk a sdělit výsledky vyšetření rodičům tak, aby jim rozuměli. / Rodiče nesouhlasí s výsledky vyšetření. / Mám obavy, zda rodiče nebo dětský klient negativní výsledek vyšetření „unesou“.*). Respondenti hodnotili situace z hlediska četnosti, s jakou se s nimi ve své praxi setkávají, a to na stupnici *často-občas-nikdy*. U každé situace dále měli možnost uvést svůj preferovaný způsob řešení.

Např.:

Je pro mě těžké sdělit rodičům dítěte negativní výsledek vyšetření/ negativní prognózu. (Řešení: „Dostatek času ke sdělení, ohleduplnost formulací, projevy porozumění jejich případně emoční reakci.“)

Dětský klient nedostane po vyšetření dostatečnou zpětnou vazbu např. kvůli nedostatku času. (Řešení: „Mladším dětem podám obecnou zpětnou vazbu, se staršími rozebírám výsledky, příp. se domlouváme na další schůzce.“)

Řeším dilema, zda mám sdělit rodičům všechny výsledky vyšetření dítěte, nebo by bylo vhodnější určitou část zamlčet. (Řešení: „Sdělím výsledky, které jsou podstatné pro zdůvodnění dalších kroků a opatření.“)

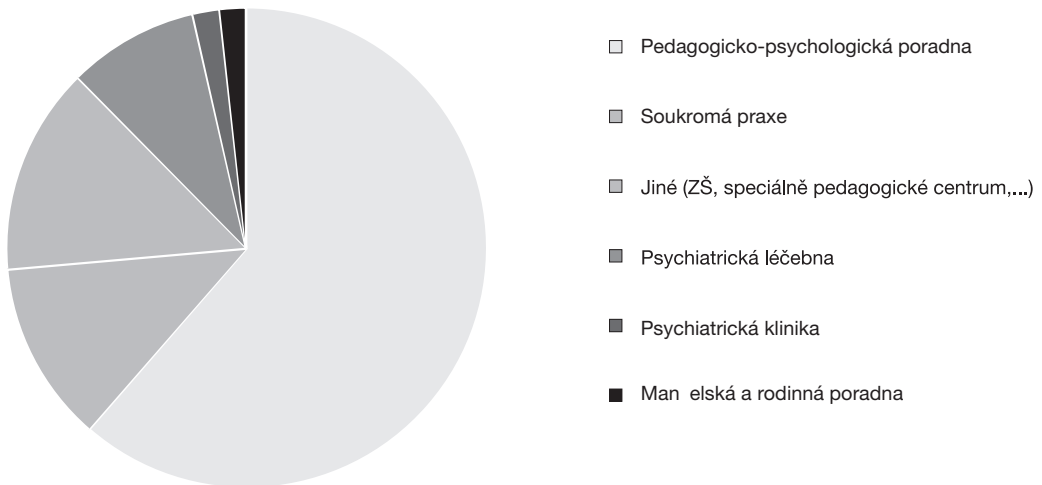
Rodiče či školu více zajímají výsledky dítěte v jednotlivých testech než komentář a doporučení psychologa. (Řešení: „Jde spíše o ojedinělé případy, tento jejich požadavek splním, ale snažím se zdůraznit doporučení.“)

Inventář byl dostupný pouze v elektronické podobě na internetu. E-mailem jsme oslovili 190 psychologů, z různých oblastí a institucí, kteří se zabývají psychodiagnostikou dětí a dospívajících. Obdrželi jsme 57 odpovědí, což představuje cca 30% návratnost. (U nás se výzkumů účastní průměrně 6 – 7 % oslovených psychologů, ve Spojených státech bývá návratnost až 40 %.)

Věk respondentů se pohyboval mezi 25 a 65 lety. Nejvíce zastoupeni byli psychologové ve věku 25 – 33 let. Délka praxe respondentů se pohybovala od 1 do 40 let. Převládali respondenti pracující v poradenské sféře především v pedagogicko-psychologických poradnách (viz graf č. 1). Zúčastnili se také psychologové ze speciálně pedagogických center, základních škol, dětských diagnostických ústavů apod. Nechyběli ani respondenti z klinických institucí.

|| studie

Instituce, ve kterých pracovali respondenti

Graf 1. Instituce, ve kterých pracovali respondenti

Výsledky

Nejčastějším etickým problémem, na který psychologové při sdělování výsledků psychologického vyšetření narážejí, je podle našich respondentů sdělování negativních výsledků vyšetření. Dále se často potýkají s obavami o dítě, jak ho do budoucna negativní výsledky vyšetření ovlivní. Setkávají se rovněž s obavami o dítě a jeho rodinu, zda negativní výsledky vyšetření „unesou“.

Naopak nejméně často se naši respondenti zaobírají přílišným pocitem zodpovědnosti za budoucnost dětského klienta a jeho rodiny, kterým byl sdělen negativní výsledek vyšetření. Psychologové také obvykle necítí rozpor mezi pozitivní zpětnou vazbou během vyšetření a negativním výsledkem vyšetření.

Pokud srovnáme hodnocení četnosti daných eticky akcentovaných situací u poradenských a klinických psychologů, nejspíše nás nepřekvapí, že se odpovědi u těchto dvou skupin liší. Praxe klinických a poradenských psychologů je obvykle odlišná co do cílové klientely a částečně i náplně práce. Když jsme se zaměřili na rozdíly v odpovědích těchto dvou skupin respondentů, zjistili jsme, že se poradenští psychologové častěji potýkají s nesouhlasem rodičů s výsledky vyšetření jejich dětí. Podle jejich slov je pro ně také těžší přizpůsobit úroveň mluvy rodičům dítěte. Psychologové pracující na klinických pracovištích mají častěji obavy, že si rodič přečte zprávu určenou třetí straně a mylně si tak vyloží výsledek vyšetření. Jedná se o vůbec nejčastější problém uváděný touto skupinou respondentů. Více se také setkávají se situací, kdy rodiče a instituce zajímají spíše výsledky testů, než jejich komentáře a doporučení. Rodiče mají rovněž dle zkušeností klinických psychologů častěji výhrady k formulaci zprávy, kterou dostane o dítěti škola. Méně obvyklým problémem je pro ně naopak přizpůsobení způsobu vyjadřování rodičům dítěte.

Řešení problémů

Přestože se výzkum soustředil spíše na mapování současné situace z hlediska výskytu etických dilemat, žádali jsme rovněž respondenty o uvedení jimi preferovaných způsobů řešení těchto eticky akcentovaných situací. Vlastní návrhy řešení neuváděli všichni respondenti. Počet volných odpovědí se u jednotlivých položek pohyboval mezi 27 a 40. Mezi odpověďmi na konkrétní položku jsme nezaznamenali příliš velkou variabilitu. Uvedené návrhy řešení se vždy daly rozdělit do 3 – 5 kategorií podle převládajícího důrazu. Většina odpovědí ovšem obvykle spadala do jedné nebo dvou kategorií, zbylé kategorie byly zastoupeny jen několika málo odpověďmi. Mezi respondenty tedy panovala z velké části shoda v tom, jak uvedené situace řešit.

Příklady:

Situace: Je pro mě těžké sdělit rodičům dítěte negativní výsledek vyšetření / negativní prognózu.

Preferované způsoby řešení:

a) Důraz na nezraňující, empatický způsob sdělení.

(„otevřenost, citlivé podání, vyhnout se nelze“ / „šetrné a vhodně podané sdělení, pravdivé“ / „opatrnost, ale upřímnost“)

b) Důraz na vysvětlení a srozumitelný způsob sdělení.

(„rozhovor, vysvětlení podrobností a souvislostí“ / „dostatek času k otázkám, rozhovoru“ / „sdělím takovým způsobem, aby rodiče rozuměli a nevnímali to úkorně“)

c) V popředí snaha vyvážit negativní informaci pozitivy, dodat naději, pochválit, co lze.

(„otevřeně, ale s empatií a zdůrazněním jiných předností“ / „vyzdvížení pozitivních dovedností dítěte“ / „nalézt vždy i nějaké pozitivum a upozornit, že nedostatek se týká pouze některých oblastí a nemusí ovlivnit celkovou spokojenost klienta“)

d) Nabídka další pomoci rodině ze strany respondenta, hledání řešení, další spolupráce.

(„pokus o hledání možností rozvoje“ / „podat pravdivé informace srozumitelným způsobem, příp. nabídnout možnost další spolupráce“ / „respektující přístup k rodičům, nabídka kompetentní pomoci“)

Situace: Řeším dilema, zda mám sdělit rodičům všechny výsledky vyšetření dítěte, nebo by bylo vhodnější určitou část zamlčet.

Preferované způsoby řešení:

a) Rozhoduji se podle zakázky; rozhoduji se podle toho, zda mají rodiče o kompletní informace zájem. Vodítkem je pro mě znalost rodičů (jejich osobnosti, očekávání apod.). („pokud rodiče kladou otázky, nic jim nezamlčuji“ / „oznamuji vše co je důležité a relevantní vzhledem k důvodu jejich návštěvy“)

b) Sdělují vše, rodiče mají na kompletní informace právo. Otázka není, zda sdělit vše, ale jak to sdělit.

(„nezamlčuji“ / „Klienti si přicházejí pro radu a zamlčování nic neřeší. Nutno je volit správný slovník, přístup, to je součást péče...“ / „rodiče mají právo na všechny výsledky, záleží jen na způsobu sdělení“)

c) Nesdělují vše, ale jen podstatné výsledky, ověřená fakta; zamlčím to, co by mohlo klientovi (jeho rodině) uškodit.

(„sdělím výsledky, které jsou podstatné pro zdůvodnění dalších kroků a opatření“ / „pokud mám pocit, že je to v zájmu rodičů, tak část zamlčím“ / „v podstatných věcech se snažím o transparentnost, ale primární je účelnost sdělení, ne obsažnost za každou cenu...“)

d) Pokud si nejsem jistý/á co všechno rodičům sdělit, poradím se s kolegy. / Pokud si nejsem jistý/á provedu kontrolní vyšetření.

Co bylo možno dále z volných odpovědí zjistit? Psychologové se v eticky náročných situacích obvykle rozhodují pomocí vlastního úsudku, svědomí, vlastních zkušeností. Dalším (méně zmiňovaným) zdrojem pomoci je supervize, či porada s kolegy. Pomoc kolegů a supervizi využívají jak mladí začínající psychologové, tak i psychologové ve středním věku, kteří se pohybují v praxi již delší čas. Někteří psychologové přiznávají, že na řešení občas rezignují, zvláště v situacích, kdy je velmi obtížná domluva s rodiči dětského klienta („po vyčerpání argumentace rezignuji a příp. je odkážu na jiného psychologa“). Jak respondenti vnímají závažnost etických problémů při sdělování výsledků vyšetření, jsme

v našem výzkumu nezkoumali. Někteří respondenti mají jasně zformulované postupy, jak v daných situacích jednat. Jiní přiznávají, že některé ze situací pro ně skutečně jsou složité a zatěžující.

Protože jsme nepředpokládali, že náš inventář obsáhne veškeré eticky akcentované situace týkající se sdělování výsledků psychologického vyšetření, v jeho závěru měli respondenti možnost doplnit situace vlastní, jež námi zmíněny nebyly. Respondenti uvedli celkem 29 situací. Uvedené odpovědi jsme rozdělili do pěti kategorií (ne všechny příspěvky se však zcela týkaly sdělování výsledků vyšetření):

1) Nejčastěji zmiňované potíže souvisely s **problémem komu a jak sdělit výsledek vyšetření** (*sdělení výsledků sociometrického šetření žákům třídy / adolescent si nepřeje některé aspekty sdělovat rodičům*).

2) Uváděnou problematikou byla také **špatně fungující rodina dětského klienta** (*„jak říci, že hlavním problémem dítěte je rodič“ / „jak říci, že příčinou školního selhávání dítěte je nedostatečná stimulace v rodině“*).

3) Objevují se rovněž **nedostatky ve spolupráci se školami a jinými institucemi** (*„instituce požadují sdělení přesné hodnoty IQ, ne kvalitativních obtíží dítěte“*).

4) Dále respondenti opětovně zmiňovali i námi uvedený okruh potíží související s **nesouhlasem rodičů s výsledky vyšetření** (*„rodiče odmítají přijmout výsledky vyšetření, vedou si svou, zvláště pokud jde o výchovná pochybení“*).

5) Někteří psychologové se ve svých odpovědích zabývali kritikou **či hodnocením jiných odborníků** (*„Řada dětí sděluje, že jim dříve žádný psycholog výsledky nesdělil.“ / „Negativně vnímám plýtvání značkujícími diagnózami, př. hraniční porucha osobnosti, u takto nezralých.“*).

Diskuse

Jedním ze zmíněných etických dilemat při sdělování výsledků psychologického vyšetření (nejen) u dětí a dospívajících je míra otevřenosti. Zda určité informace sdělit, či raději zamlčet. Různí autoři si vytvářejí vlastní způsoby, jak se s touto otázkou vyrovnat stejně tak jako naši respondenti. Mnohé z jejich závěrů se s názory našich respondentů shodují.

Dle Vágnerové a Klégrové (2008) je závěrečný rozhovor psychologa s dítětem a jeho rodiči neoddelitelnou součástí psychologického vyšetření. Cílem tohoto rozhovoru je sdělit klientovi a jeho rodičům výsledky vyšetření, naše závěry a návrhy dalších opatření, nácvičku atp., případně motivovat rodinu k další spolupráci. Na společný rozhovor obvykle navazuje písemná zpráva.

Claassenová a Lovitt (2001) také zcela respektují právo klientů na informovanost o výsledcích psychologického vyšetření a o jejich stavu. Upozorňují ale na potřebu určité opatrnosti. Vznikají totiž situace, kdy je pro klienta lépe, vědět spíše méně. Např. některým psychiatrickým pacientům může ublížit, pokud si přečtou veškeré záznamy o svém stavu.

Michaels (2006) navrhuje při informování klienta vždy hledat rovnováhu mezi jeho autonomií (právo být informován) a beneficencí (nesdělení informace, která by mohla ublížit). Považuje za důležité se před předáváním zpětné vazby klientovi zamyslet, zda a jakým způsobem mu mohou poskytované informace ublížit.

Groth-Marmat (2009) shodně s některými z našich respondentů doporučuje při podávání závěrečné informace u dětí vyšetřovaných testy schopností spíše popisovat, co dítě zvládne a jak si stojí ve srovnání se svými vrstevníky, než sdělovat hodnoty dosažených výsledků.

Světoví ani tuzemští autoři věnující se etice sdělování výsledků psychologického vyšetření nevykazují výraznější rozdíly v uvažování v otázce míry otevřenosti při sdělování výsledků psychologického vyšetření oproti našim respondentům.

Závěr

Celkově nejčastějším etickým dilematem při informování o výsledcích psychologického vyšetření je sdělení negativního výsledku a obava o dětského klienta a jeho rodinu, starost o to, zda tuto informaci unesou. Toto zjištění koresponduje s výsledky výzkumu, na nějž jsme navázali.

Príspevek je orientován na problémy, se kterými se setkávají dětské psychologové, jsme však přesvědčeni, že získané informace mohou být relevantní i pro pracovníky dalších profesí.

Reference

- Koluchová, J., & Morávek, S. (1991). *Psychologická diagnostika dětí a mládeže*. Olomouc: Filozofická fakulta, Univerzita Palackého.
- Svoboda, M., Klimusová, H., & Petříková, J. (2006). *Etické problémy psychodiagnostiky. Výzkumná zpráva*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Svoboda, M., & Klimusová, H. (2011). Etické aspekty psychodiagnostické činnosti. In: P. Weiss a kol. (Eds.), *Etické otázky v psychologii*, (pp. 163–196). Praha: Portál.
- Šnýdrová, I. (2008). *Psychodiagnostika*. Praha: Grada.
- Vácha, M., Königová, R., & Mauer, M. (2012). *Základy moderní lékařské etiky*. Praha: Portál.